

**KANÛNÎ SULTAN SÛLEYMAN
VE DÖNEMİ**

Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar

**SULEYMAN THE LAWGIVER
AND HIS REIGN**

New Sources, New Approaches

Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi

Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar

Suleyman The Lawgiver and His Reign

New Sources, New Approaches

Muhammed Fatih Çalışır

Suraiya Roschan Faroqhi

Mehmet Şakir Yılmaz

ISBN

978-625-7249-08-9

1. Baskı

2020 / İstanbul

Genel
Yayın Yönetmeni

Savaş Cihangir Tali

Yayın Yönetmeni

Şehadet Sena Taş

Mizanpaj

İHÜ Yayınları

Kapak

İHÜ Yayınları

İbn Haldun Üniversitesi
Yayınları

Ordu Cd. No:3,
34480 Başakşehir / İSTANBUL

Tel

0 (212) 692 0212

Baskı&Cilt

YILMAZ BASIM YAYINCILIK
Maltepe Mh. Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi
1. Kat ZE1 Topkapı/İSTANBUL
Tel: 0212 493 00 85 | Sertifika No: 27185

İbn Haldun Üniversitesi Yayınları
bir İbn Haldun Üniversitesi
departmanıdır.

Çalışır, Muhammed Fatih

Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi : Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar = Suleyman the Lawgiver and His Reign : New Sources, New Approaches / Muhammed Fatih Çalışır, Suraiya Roschan Faroqhi, Mehmet Şakir Yılmaz. -- 1. bs. -- İstanbul : İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020.

384 s. ; 21 sm.

ISBN 978-625-7249-08-9

1. Kanuni Sultan Süleyman, 1494 veya 1495-1566. 2. Suleyman the Lawgiver, 1494 or 1495-1566. 3. Türkiye_Tarih_Süleyman I, 1520-1566. 4. Turkey_History_Süleyman I, 1520-1566. 5. Türkiye_Sosyal yaşam ve gelenekler. 6. Turkey_Social life and customs.

DR 506

956.101

© Bu eserin tüm yayın hakları, yayınevi ile anlaşmalı olarak yazarına aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın tamamı veya bir kısmı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz.

SULTAN SÜLEYMAN VE HİLÂFET: 1524

Feridun M. EMECEN*

Osmanlı hilâfeti meselesi, Osmanlı tarihçiliğinin popüler konuları arasında yer alır ve hilâfetin Osmanlılara geçişi üzerinde yeni açıklamalar yapılmaya çalışılır. Genellikle Osmanlıların Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fetih ve Kahire'de yaşayan Abbâsî halifesini İstanbul'a getirmesi sonucu ondan hilâfet haklarını kendi rızasıyla devraldığı veya kaynaklardaki ifadeyle halifenin bu haklarından feragat ettiği dile getirilir.¹

Buna karşılık asıl tartışma bilindiği üzere böyle bir devir teslim olayının devrin kaynaklarında geçmediği, kimsenin böyle bir şeyden bahsetmediği dolayısıyla da bunun sonradan uydurulmuş olduğu yolundaki karşı çıkışlarla alevlenmiş görünür.² Bu arada hilâfetin aslında ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği konusunda araştırmalar da yok değildir.³ Bununla beraber buradaki temel konu Osmanlı hilâfeti bahsinde gerçekte neler söyleyebiliriz noktasında düğümlenmektedir.

Vaktiyle yaptığım bir çalışmada hilâfetin teorik anlamda neyi ifade ettiği hususunu bir tarafa bırakarak son Abbâsî halifesi olarak kabul gören III. Mütevekkil'in (ö. 1543) hilâfet haklarını Yavuz Sultan Selim'e devretme hikâyesinin nereden kaynaklandığını ve bunun hangi siyasî şartların

* Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: feridunemecen@yahoo.com

¹ Bu yaygın görüş için genel Osmanlı tarihi ile ilgili kitaplara atf-ı nazar etmek kâfidir: Mesela bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), II, s. 294; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), II, s. 775 (Burada tereddütlü bir dil kullanılmakla birlikte sonradan umumleşen bilgi şeklinde olaya yer verilmiştir).

² Özellikle Faruk Sümer, "Yavuz Sultan Selim Halifelîği Devraldı mı?" *Bellefen* LVI/217 (1992), s. 675-701.

³ Konuyla ilgili literatür değerlendirmeleri için bkz. Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilâfet Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* II/1 (2004), s. 113-131; keza a. mlf., "Osmanlı Hilâfeti Hakkında Bazı Yeni Tespitler ve Mülahazalar (1725-1909)," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 10 (2004), s. 1-38.

etkisi altında Osmanlı siyasi literatüründe ortaya çıktığını tespit etmeye çalışmışım.⁴ Bu hususta son zamanlarda yayımlanan bir başka yazıda ilgili literatürün değerlendirmesi yapılarak devir/feragat meselesinin daha eskiye gittiğini, hatta belki de Yavuz Sultan Selim dönemi veya hemen sonrasına ait literatürde rastlandığını ima eden naif temelli iddialar ortaya atıldı.⁵ Hatta Yavuz Sultan Selim'in kendisini halife olarak gördüğü yine "alçak sesle" dahi olsa dillendirildi. Bu arada Kanûnî Sultan Süleyman dönemindeki duruma da temas edildi.⁶ Yine son zamanlarda çıkan dikkate değer bir çalışmada da hilâfetin tasavvufî yönüyle ilgili değerlendirmeler yapıp hilâfet meselesinin cihanşümûl telakkiler dâhilinde ele alınış biçimleri üzerinde duruldu.⁷

Şimdi bu noktada hilâfet tartışmaları üzerinden yürüyen yeni açıklama biçimlerini belli bir temele oturtacak maddi bilgilerin peşinde koşulması halinde mevzuyla alakalı ne gibi ipuçlarına rastlanabileceği hususuna "örnek bir olay" bağlamında dikkat çekmek istemekteyim. Kanûnî Sultan Süleyman dönemiyle ilgili olarak otuz yılı aşan incelemelerim sırasında dönemin kaynaklarında rastladığım bir bilginin o vakit farkına varmamış, fakat hemen sonra çalışmalarımı iletteğimde bunun Osmanlıların hilâfeti meselesi için çok önemli bir ilk delil olabileceğini anlayıp not etmiş, tam anlamıyla işlenmemiş ham halindeki ilk bilgileri bazı yazılarımda göstermiştim.⁸ Bununla beraber bu bilgileri yazdıklarımdan "anlamlandırdığım minvalde" gören bazı araştırmacılar, söz konusu olayı atıf yapmaksızın kendi

⁴ F. M. Emecen, "Hilâfetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifâî ve Şehrizâde Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar," *Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, haz. F. M. Emecen - İ. Keskin - A. Ahmetbeyoğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), I, s. 561- 574 (Bu yazının tashih edilmiş ve oldukça genişletilmiş hali için bkz. F. M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat: Aktörler, Yazım ve İmaj* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), s. 13-88).

⁵ Uğur Demir, "Hilâfetin Osmanlıya Devri Meselesi ve Buna Dair Bir Literatür Değerlendirmesi," *Türk İncelemeleri Dergisi* 40 (2019), s. 87-142.

⁶ Demir, "Osmanlı Hilâfet Tartışmaları I: Son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil'in 27 Yılı (1516-1543)," *Geçmişten Günümüze Hilâfet*, ed. M. S. Küçükaşçı - A. Satan - A. Macit (İstanbul: İLEM-Nobel Akademik Yayıncılık, 2019), s. 201-240.

⁷ Hüseyin Yılmaz, *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought*, (Princeton: Princeton University Press, 2018).

⁸ F. M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-I* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), s. 107; a. mlf., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017), s. 229; a. mlf., "Sultan Süleyman ve Cihanşümûl Siyaset Telakkisi," *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, ed. Burcu Kurt (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019), s. 412-42.

tespitleri gibi ele aldılar.⁹ Bunun etik boyutlarını bir tarafa bırakarak esas itibarıyla burada Sultan Süleyman döneminin hemen başlarında vuku bulan bu hadisenin mahiyeti ve ne anlam taşıdığı, hilâfet tartışmalarında ne gibi bir yeri hâiz olduğu hususu üzerinde durmaya çalışacağım.

***

Öncelikle yakın zamanda yayımlanan bu konuyu da ayrıntılı değil ama genel anlamıyla içine alan bir yazımda belirttiğim gibi hilâfetin Osmanlılarca hânedan/hükümlerlik gelenekleri çerçevesinde tabii bir hak gibi algılanmış olduğunu ifade etmek gerekir. Meşru hükümdarlık hakkı ve hilâfet tanımlarının neredeyse Orhan Bey dönemine kadar inen bir arka planı vardır.¹⁰ Bunlar lafzî olarak hükümdar unvanları arasında yer almış olsa bile belirli bir siyasî iddianın tezahürleri şeklinde görülmelidir. Benzeri bir husus Cengizî gelenekte dikkati çeker. Vaktiyle Barthold'un da belirttiği gibi Moğol İmparatorluğu ve onun parçalanmasından sonra ortaya çıkan devletlerde Cengiz'in soyundan gelmek meşruiyet açısından büyük önem taşıyordu ve bu Cengizî hükümdarlık telakkisi Moğol ve Türk erkânına geçince bu tip ilahî/kutsî meşruiyet arayışlarında bir değişim olmamıştı. Bu anlayışta hilâfetin herhangi bir miras hakkına dayanmadığı, Tanrı'nın takdiri olduğu fikri hâkimdi. Esasen bu vaziyet Kur'an'daki ayetlere de ters bir durum arz etmiyordu, dolayısıyla sonradan ortaya çıktığı düşünülen "hilâfetin" meşruiyetinin bir önemi yoktu.¹¹

Osmanlı Devleti'nin oluşumu dönemindeki siyasetnâme türü kaynak külliyatında ilginç şekilde benzeri iddiaların yer alışı dikkat çeker. Çoğu tercüme metinler olmakla birlikte Osmanlı dünyası için de geçerliliği kuvvetle muhtemel bulunan bu tip kaynaklarda, "Padişahın kim olduğu" sorusuyla niçin ona "ihtiyaç duyulduğu" meselesinin "hilâfet" mefhumundan ayrı bir zihniyet içinde izah edildiği, fakat hükümdarlığın tasdiki için halifenin menşurundan söz edilmediği görülmektedir.¹² Bununla beraber kuruluş yıllarında Osmanlı beylerinin kendi güçlerini diğer beylikler

⁹ Demir, "Osmanlı Hilâfeti Tartışmaları," s. 233; a. mlf., "Hilâfetin Osmanlıya Devri Meselesi," s. 121-122, 136. Her iki makalenin eskilerin deyimleriyle "haşiyat" dolu bol laflarının altında hiçbir yeni bilgi üretmeyen cihetlerini vurgulamadan geçemeyeceğim. Buradaki gayri ilmi yaklaşımlara daha önce cevap verdiğim için artık bu konuyu kapatıyorum.

¹⁰ *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat*, s. 26-28.

¹¹ V. Barthold, *Halife ve Sultan*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006, s. 75-79.

¹² Örnekler için bkz. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat*, s. 21-24.

nezdinde kuvvetlendirmek için Mısır'daki Memlûk idaresiyle mektuplaşmaya ve onlar tarafından hilâfet merkezi olması itibarıyla meşruiyet bağları dâhilinde tanınmaya özel bir ehemmiyet verdikleri de bilinmektedir.¹³

Muhtemelen bu anlayış, Fatih Sultan Mehmed dönemiyle birlikte değişti ve takip edilen emperyal politikaların gereği olarak sultanın unvanları arasına klasik halifelîği açık şekilde çağrıştıracak ifadeler eklendi. II. Bayezid döneminde ise bu süreç adeta şahikasına ulaştı. Dönemin resmi kayıtlarında ve entelektüel zümrelerinde açık vurgularla Osmanlı hilâfetine yapılan atıflar ve bunların unvanlarla formüle edilmesi hali yaygınlaşmaya başladı. Bu anlamda İdris-i Bitlisi'nin iddiaları ve hilâfet ile ilgili yazdıkları çok önemli gözükmektedir.¹⁴ Kısaca ifade etmek gerekirse Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirip halifeyi himayesi altına almasıyla başladığı belirtilen klasik tipte bir Osmanlı hilâfeti, aslında öteden beri "oluşan bir geleneğin" devamıdır. Yavuz Sultan Selim döneminde onun için kullanılan unvanlar, özellikle hilâfete yapılan atıf çerçevesinde önceki Osmanlı sultanlarının unvanlarıyla benzerlik gösterir. Anladığımız kadarıyla ikisi arasındaki tek ve asıl önemli fark Haremeyn'in hâmisî/hâdimî (Hâdimü'l-Haremeyn) sıfatının kazanılmış olma keyfiyetidir. Fiiliyattaki durum ile bağdaşan bu yeni unvan, Osmanlı siyaset ehlinin aklına cihanşümûl karakterli bir İslam hükümdarlığının/imametinin canlandırılması/şekillendirilmesi gibi bir fikir getirmiş olmalıdır.

Yavuz Sultan Selim'in halifeyi İstanbul'a getirmesinin altında yatan sebepler silsilesi içinde dönemin çağdaş Memlûk tarihçisi İbn İyas'ın da halkın ağzından işitip naklettiği "Kahire'nin hilâfet merkezi olmaktan çıkıp yerini İstanbul'un aldığı" söylemi özel bir önem taşır. Acaba Yavuz Sultan

¹³ Özellikle I. Murad ve akabinde Timur'a karşı Yıldırım Bayezid'in halifeye başvurduklarına dair karineler kuvvetlidir (Kalkaşendi, *Subhu'l-a'şâ*, nşr. Muhammed Abdürresûl İbrahim (Kahire: el-Matbaatu'l-Emiriyye, 1333 [1913-14]), VIII, s. 12; M. H. Ymanç, "Bayezid I," İA 2 (1997), s. 375). Fakat bu sadece siyasi iddialara dayanak teşkil edebilmiş olmak haricinde esaslı bir fayda temin etmemiş gözükür. Dikkat çekici bir başka husus Osmanlı tekke çevrelerinde ve halk arasında çok yaygın olduğunu bildiğimiz Yazıcızade'nin *Muhammediye*'sindeki (telif tarihi 1449) atıftır. Burada "Beyti'l-Hilâfet" başlığı altında dünyada sultan olmak isteyenlerin Mısır'da oturan ve Abbas'ın soyundan gelen halifelerin "desturuna" ihtiyaç gösterdikleri ifade edilir. Emevî hilâfetinden hiç bahsedilmez: "Onunçündür Mısır'da âl-i Abbâs/Oturmuştur kasırda âl-i Abbâs/Bular kimi ederse anda Sultan/Onundur kabz u bast u mülk ü evtan/Dahi dünyada her kim tuttu livân/Buların destûriyle etti Dîvân" (*Muhammediyye*, haz. Âmil Çelebioğlu (İstanbul: MEB Yayınları, 1996), II, 309).

¹⁴ Ayrıntılar ve örnekler için bkz. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat*, s. 32-34.

Selim Abbâsî halifelerinin soyundan gelmek dolayısıyla tıpkı Memlûk sisteminde olduğu gibi halifeyi yanında tutmak istemiş olabilir mi? Bu sorunun cevabı, halifenin gözetim altına alınmasıyla bir şekilde verilmişti.¹⁵ Diğer taraftan Yavuz Sultan Selim'in nasıl bir amaç taşıdığı ve ne yapacağı hususu, kısa süre sonra gerçekleşen vefatıyla belirsiz hale geldi. Oluşan yeni siyasî/fikrî ortam ise oğlu Sultan Süleyman'a miras kaldı.

***

Sultan Süleyman'ın o dönem için olgun sayılabilecek bir yaşta Osmanlı tahtına çıkışıyla farklı bir siyasî/askerî planın devreye gireceğinin ilk işaretleri hemen ortaya çıktı. Bu uzun soluklu stratejiler -elbette bugünden bakıldığında gördüğümüz durum- ilk ağızda batıya yönelik politikalarla kendisini gösterdi. Bunda Fatih Sultan Mehmed döneminde takip edilen askerî yönelişlerin çok büyük bir payı vardır. İzlenen askerî hedefler açısından 1521 Belgrad ve 1522 Rodos seferleri hatırlanabilir. Çıkan bu seferlerin siyaset düşüncesi itibarıyla geçmişle olan "stratejik devamlılık" bağlarının niteliğini, askerî tarih açısından yapılan değerlendirmelere kurban etmemek gerekir. Bu anlamda Osmanlı hükümdarlık telakkisinin temelleriyle de olan irtibatlar, Sultan Süleyman'ın etrafındaki yeni ekibiyle tekrar inceden inceye düşünülmeyle başlamış olmalıdır.¹⁶ Zira batıya karşı sürdürülen büyük oyunun iki önemli seddinin aşılması sonucu açılan yeni siyasî ufuklarla birlikte mukaddes yerlere hâkim olmanın getirdiği dinî mesuliyeti birlikte düşünmek gerektiği siyaset ehlinin zihin dünyasında belirlemiştir denilebilir. Sultan Süleyman ve kurmaylarının bu işi başlatmak bakımından Rodos'un fethinin hemen akabinde kendi içlerine dönüp durumlarını ele aldıklarını ve yeni bir hamleyi başlattıklarını, olaylar örgüsüne bakarak ileri sürmekte bir beis yoktur. Bunun en önemli ayağını ise 1524 yılında yapılan İbrahim Paşa'nın düğün merasimi sırasında geniş bir katılımla gerçekleşen ulemâ meclisinin oluşturduğunu düşünmekteyim. Genel olarak bu tip büyük merasimlerde ulemâ meclisinin padişah ve devlet erkânı nezdinde ilmî/dinî konularda "mübâhase"de bulunduğunu biliyoruz ama bu meclis için dönemin kaynaklarında anlatılanlar kadar teferruatlı bir bahis önceki kaynaklarda yer almamaktadır.

¹⁵ Gelişmeler ve ayrıntılar için bkz. Emecen, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), s. 337-340.

¹⁶ İlgili değerlendirmeler ve gelişmeler için bkz. Emecen, "Sultan Süleyman ve Cihanşümül Siyaset Telakkisi"; ayrıca farklı bir bağlam için bkz. Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalışır (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012).

Dönemin tarihçilerinin bu bahse ayrıntı vererek girmiş olmalarının altında muhtemelen önemli bir “fikriyat planlaması” yatmaktadır. Nitekim düğün merasimi sırasında bizzat padişahın huzurunda yapılan ilmi sohbette belki de meşverette tartışılan konunun Kur’an’da geçen hilâfet ile ilgili bilinen ayet olması ve bunun da Abbâsî halifesi Mütevekkil’in İstanbul’dan henüz ayrılmadan önceye denk düşmesi son derece manidardır. İlk olarak dönemin bürokratları arasında yer alan ve olayın tamamına şahit olduğu açık olan Celâlzâde Mustafa Çelebi’nin (ö. 1567) bu meclisle ilgili yazdıklarına bakalım.

Celâlzâde, düğün merasimini ayrıntılı şekilde anlattığı bölümde, 2 Şaban 930’da (5 Haziran 1524) icra edilen söz konusu meclise katılanları sıralarken isim vermeksizin Sultan Süleyman’ın bir tarafına Müfti’nin, diğer tarafına hocasının oturduğunu, diğer “mevâli-i izâm, ahâli-i kirâm ve erbâb-ı medâris-i Semâniye”nin protokol düzenine göre padişahın karşı cenahında yerlerini aldıklarını yazar. Bu durumda daha sonra Osmanlı tarihçilerinden olup aynı olayı Celâlzâde mahreçli olarak nakleden Gelibollulu Mustafa Âli’nin (ö. 1600) de açıkladığı gibi sultanın yanı başında oturanlar Şeyhülislam İbn Kemal ile hocası Hayreddin Efendi’dir.¹⁷ Onların karşısında ise Semâniye Medresesi müderrisleri yanı sıra önde gelen ulemanın tamamı ve ayrıca ahaliden de muteber kimseler yerleşmiştir. Tartışmaya açılan konu, Kur’an’daki “yâ Dâvûdu innâ ce’alnâke halîfeten fi’l-arzı” ayetidir ve bunun “keşf ü tefsiri” hakkında türlü bahisler açılmış ve “bî-nihâye güft ü gûlar” yapılmıştır. Bu hususta çeşitli sualler sorulmuş ve cevaplar alınmıştır. Bunların çok derin ve ilmi açıdan mükemmel bahisler olduğunu süslü cümlelerle anlatan Celâlzâde, gökteki meleklerin bile büyük bir hoşnutlukla konuşulanları dinlediklerine emin olduğunu ifade etmekten bile kendini alamaz. Metindeki ifadeler şu şekildedir:

Ol gün hazret-i hudâvendigâr-ı âlem-medârın meclis-i sa’âdet-ünsleri olup bir câniblerinde müftî’l-müslimîn, bir taraflarında hâce-i izzet-karînleri oturup sayir mevâli-i izâm ve ahâli-i kirâm ve erbâb-ı medâris-i

¹⁷ Âli, *Künhü’l-ahbâr* (Tıpkıbasım), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009), vr. 277a: “... cânib-i yemininde şeyhülislâm ve’l-müslimîn Kemalpaşazâde Şemseddin ve cânib-i yesârında hoca-i izzet-karînleri Mevlânâ Hayreddin ve sâir mevâli-i izâm ve ahâli-i fihâm-ı kirâm erbâb-ı fezâil-i drâset-nişân yollu yollarınca oturdular... bî’l-cümle fuzelâ ki yerli yerinde oturdular, işâret-i sâmiye-i Hakaniye ile *yâ Davudu innâ ce’alnâke halîfeten fi’l-arzı* âyet-i sa’âdet-gâyeti tefsîrinin müzâyâsında mübâhese-i ilmiyyeye koyuldular, suâl ve cevâbı mukaddemâtı görüldü ve sözü olup takrîrine cür’et edenlerin kelâmına gûş-ı iltifât tutuldu ba’dehu...”

Semâniyye tertîbleri üzere mukâbele-i hümayûnda cülûs edüp mübâhase-i ilmiyye etdiler. Kitâb-ı kerîm ve furkân-ı azîmden *yâ Dâvûdu innâ ce'alnâke halîfeten fi'l-arzı* âyet-i sa'âdet-karîninin keşf ü tefsîri bâbında ulemâ-i fuhûl ve ezkiyâ-yı makbûlün bî-nihâye güft ü gûyları olup suâller etdiler, cevâblar verdiler. Huzûr-ı zıllullâh-i âlem-penâh, meclis-i bezm-i ulemâ-i sa'âdet-intibâh, mebhas-ı müzâkere-i tefsîr-i kelâmullâh ol demde nüzûl-i rahmet-i İllâh muhakkak olup bir bezm-i sa'âdet-cezm idi ki, rûhânîyân-ı kudsî câmi' olup bilâ-rayb kuddûsiyân-ı âlem-i ceberût ol mebhasın kelimâtını gûş-i hûşile sâmi'ler idi.¹⁸

Anlaşılacağı üzere ne bu hadiseye doğrudan şahit olan Celâlzâde ne de ondan hareketle aynı olayı nakleden Cenabî (ö. 1590)¹⁹ ve Âlî buradaki tartışmaların tafsilatı hakkında bilgi vermiştir. Yani mecliste kimlerin ne gibi fikirler ileri sürdüğü tartışmanın hangi noktalarda düğümlendiği gibi konular tamamıyla meskût geçilmiştir. Âlî'nin bizzat mecliste bulunup sultana hizmet ettiğini belirttiği Celâlzâde'nin biraz da muğlak olan beyanlarından ulemâ arasında sert ve hayli hararetle tartışmaların yaşandığı anlaşılır. Bunların hilâfet ve saltanat konuları ile halifenin yeri meselelerinde yoğunlaştığı ve farklı görüşler ortaya çıktığı tahmin edilebilir. Tartışmalar o kadar ileri gitmiştir ki mesele hakkında ileri-geri konuşmalar dahi yapılmıştır. Bu meclisin baş aktörlerinden olduğu anlaşılan Şeyhülislam İbn Kemal'in fikirleri ve tartışmada ileri sürdüğü iddialar hakkında ne yazık ki Celâlzâde ve diğer tarihçiler bilgi vermemektedir. Bununla beraber onun bu husustaki görüşlerini bir ölçüde *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinin Sultan Süleyman dönemine ayırdığı X. Defteri'nde yer alan Giriş kısmından anlamak mümkün olabilir. İbn Kemal'in bu açıklamalarının, II. Bayezid'e takdim ettiği ilk sekiz cildin Giriş kısmındaki yaklaşımlarla ilginç şekilde farklılaştığı hemen dikkati çeker. Bu da dönemin değişen algıları itibarıyla son derece belirleyicidir.²⁰ Bu teknik hususa girmeksizin esas aldığımız X. Defter'e göz attığımızda şu fikirlerin ortaya atıldığı görülür:

¹⁸ Funda Demirtaş, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik" (doktora tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 159; krş. *Geschichte Sultan Süleymân Kânûnis von 1520 Bis 1557 oder Tabakât ül-Memâlik ve Derecât ül-Mesâlik von Celâlzâde Mustafâ genannt Koca Nişancı*, ed. Petra Kappert (Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1981), 119a.

¹⁹ Cenabî, *Tarih*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 3097, 91b: "ulemâ-i izâm gelüp müfti-i âlem Şeyhülislam pâdişahın sağ cânibine ve pâdişah-ı âlem-penâhın hocası sol cânibine oturup âyet-i kerîmei *yâ Davudu innâ ce'alnâke halîfeten fi'l-arzı*'den azîm bahisler ve latif tahkikler olup.."

²⁰ Özellikle Safeviler meselesindeki fikirlerinin bu anlamdaki değişimini gösteren örnekler üzerindeki şu çalışma bu husus hakkında belirleyicidir (bkz. F. M. Emecen, "Şark

İbn Kemal öncelikle klasik hilâfet nazariyesinin bir devamı şeklinde Hz. Peygamber'den sonra Dört Halife devrinin yaşandığını, bunların hem idareci hem de dinî anlamda mürşit olduklarını ifade edip muhtemelen Emevîler'in ortaya çıkışını kastederek Dört Halife devrinden sonra emirlerin/sultanların zuhûr ettiğini, bunların da âdil bir idareyi sağlamakta halifelere layık bir iş yaptıklarını, onların yolunda ilerlediklerini, her devirde ortaya çıkan müceddide benzer şekilde bir "sultan-ı adîmü'l-misl ve azîmü's-şânım" bu cihânda "nöbet-dârî" olduğunu iddia eder. Ardından da bu tip hükümdarlık anlayışına Osmanlı padişahlarını örnek gösterir. Ona göre bu mukaddes görev son iki yüz elli yıldır Âl-i Osman'a intikal etmiştir. Çünkü bu aileden gelen sultanlar hilâfet divanının sahibidir, İslam'ın ana direğidir, etraftaki bütün meliklerden, emirlerden öndedir ve bu vasıflarıyla da temayüz etmişlerdir. Yaptıkları savaşlarla elde ettikleri en helal mal sayılan ganimetleri yemişlerdir, dolayısıyla diğer "serdarlar"dan bu nitelikleriyle ayrılmışlardır.²¹

İbn Kemal ilginç şekilde "hilâfet" denmekle neyi kast ettiğini ihsas ettirecek raddede Sultan Süleyman ile babası Selim'i "bakış açısı" itibarıyla karşılaştırarak, Sultan Selim'in hilâfeti tabii bir hak olarak tanımlayıp benimsediğini ve fakat "fakirâne libas kisvet ihtiyâr" ettiğini vurgulamaktan geri kalmaz.²² Sultan Selim'i övdüğü bu kısımda onun mütevazı, debdebe ve şaşaaaya önem vermeyen şahsiyetini belirtmek üzere bu ifadeleri tercih etmiş olmalıdır. Buradaki uzun uzadıya övücü ifadeleri muhtemelen Sultan Selim'e ayırdığı fakat tam anlamıyla bitirme imkânını bulamadığı, bir ölçüde müsvedde tarzında kalmış olan IX. Defter'deki eksikliğini giderme amaçlıdır. Ona göre Sultan Süleyman da yine kendi gücüyle, hakkıyla ve liyakatiyle hilâfet hilatini, yaradılıştan gelen bir hak sahibi gibi giymiş "yeryüzü sultanıdır."²³

Meselesi'nin Doğuşu: Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı," *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018), s. 343-348).

21 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, nşr. Ş. Severcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), s. 6-7.

22 Bu cümleyi ondan alan Hoca Sadeddin şöyle anlamış: "libâs-ı hilâfeti istihkak ile te-lebbüs etmişken dervişâne kisvet ve libas ihtiyar etmişidi" (*Tacü't-tevârih*, (İstanbul: Tabhane-i Amire, 1279), II, 398). İbn Kemal'in X. Defteri'nin neşrinde "hilkat-i hilâfet" kalıbına rastlanır. Bu tabir hilâfet vurgusu açısından dikkat çekici olabilirdi. Ancak metni yayımlayan Ş. Severcan'a sorduğumda, bunun bir zühul olduğunu, nüshalarda hil'at-i hilâfet tarzında geçtiğini bildirdi. Kendisine müteşekkirim.

23 İbn Kemal, X. Defter, s. 26-27 ve 37.

Anlaşılabileceği üzere İbn Kemal belki de bu mecliste ileri sürdüğü görüşleri ve argümanlarının bir bölümünü Sultan Süleyman için kaleme aldığı X. Defterin Giriş kısmında belirtmiştir. Meclisteki muhtemel temel mutabakatın, “hilâfetin istihkakla Âl-i Osman’a geçtiği” tezi üzerinde oluştuğu istidlal edilebilir. İbn Kemal’in bu çok sarıh ifadelerinin mecliste vuku bulan söz konusu tartışmaların hangi noktalarda ilerlediğini göstermesi açısından mühim bir “karine” sağladığını da ileri sürmek hatalı olmasa gerekir. Bunun hilâfet/saltanat fikrinin açıklayıcı ve netleştirici yönünü ibraz ettiği söylenebilir.

Bu mecliste İstanbul’daki Abbâsî halifesinin de bulunduğuna şüphe yoktur; onun bu konuşulanları dinlediği ama muhtemelen sessiz kaldığı düşünülebilir.²⁴ Bu meclisten az sonra ülkesine gitmesi için kendisine izin verilmesi, Abbâsî hilâfetinin sembolik veçhesini tam anlamıyla sonlandırmış gözükmektedir. Yani Memlûk dönemindeki sembolik Abbâsî hilâfeti kavramı şimdi tamamen sessizce kaderine terkedilmiş durumdadır. Halifenin vefatı Kahire’de vuku bulduktan sonra geride kalan iki oğlundan biri Osmanlı hizmetinde bulunmuş, bazı kaynaklara göre Rumeli kesiminde kadılık yapmıştır. Onların vefatıyla da Abbâsî hilâfetinin temsilcileri tarihin sessiz sayfaları arasında yerlerini almışlardır.²⁵

Osmanlı hilâfeti hakkında önemli bir dönüm noktası olarak düşündüğümüz bu meclisin ardından bunun hangi anlama geldiği yönünde yeni argümanlar ortaya çıkmakta gecikmedi. Lutfi Paşa’nın risâlesi hem hilâfet meselesinin nasıl anlaşılmış olduğunu hem de hilâfet şartlarının neler olması lazım geldiğini ortaya koyması bakımından manidardır. Onun fikirleri kendisinin şahit olma ihtimali bulunan söz konusu ulemâ meclisinde mutabakat sağlanan görüşlerin bir yansıması şeklinde de okunabilir.²⁶ Nitekim Lutfi Paşa

²⁴ Halifenin Mısır’a varış tarihini Diyarbekri 1 Aralık 1524 olarak verir: bkz. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 339. Onun Sultan Süleyman’ın cülusundan hemen sonra serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır.

²⁵ Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 339; a. mlf., *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat*, s. 81, not 172.

²⁶ Bu hususta yaptığım şu değerlendirmeyi aynen naklediyorum: “Lutfi Paşa hilâfet konusuyla ilgili risalesinde ‘Kureyşilik’ meselesinin belirleyici bir durum olmadığı konusu savunarak Sultan Süleyman’ın gerçek anlamda halife olduğuna vurgu yapıyordu. Lutfi Paşa’nın bir başka tezi ise İbn Kemal’in görüşlerine benzer şekilde Hulefa-yı Raşidin’den sonra hilâfetin münkati olduğu yolunda idi ve oradan hükümlerlik hakları silsile yoluyla Osmanlılara geçmişti. Ona göre her yüzyıl başında gelen müceddid bir sultan dini ihya ediyordu (ashab-ı mi’e), bu Hz. Peygamberin hadisiyle de muayyendi. Bunun örnekleri Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Cengiziler ve Osmanlılar idi. Osman Bey 700 yılında beyliğini ilan etmişti, 800 yılında Çelebi Mehmed, 900’de ise Sultan

risâlesinde Sultan Süleyman'ı “Zamanın İmami” olarak anmakta herhangi bir beis görmemiştir. Ona göre Sultan Süleyman gerçek anlamda halife idi, çünkü Müslümanların yaşadığı coğrafyanın tamamı neredeyse onun hükmü altına girmişti. Bu coğrafya Anadolu merkezli olarak bütün Arap topraklarını, Hicaz ve Umman'a varıncaya kadar Yemen bölgesini, hatta Mağrib'i içine alıyordu. Almanya'nın en uç sınırlarına ulaşıncaya dek Macaristan gibi Müslümanların yaşadığı bölgelerin çoğunu yine idaresi altında tutuyordu. Bütün bu coğrafyadaki meseleler, anlaşmazlıklar Sultan Süleyman'ın “gölgesi altında” halledilip çözüme kavuşturuluyordu. Bu bakımdan Sultan Selim oğlu Sultan Süleyman zamanının tek hâkimi, tâbi olunacak büyük halifesiydi ve dini ihyâ eden asrın müceddidi konumundaydı. Onun imam ve halife unvanını kullanamayacağını her kim söylerse bunu sadece aklı değil aynı zamanda şer'î ve nakli delillerle açıklaması gerekirdi.²⁷

Özellikle Lutfi Paşa'nın sonuncu ifadeleri, ulemâ meclisinde tartışılan hilâfet meselesinin karşı cephesindeki muhalif görüşlerin varlığı hakkında cüz'î de olsa ipucu verir. Onun bu sözlerinin muhalefetin görüşlerine bir cevap niteliği taşıdığı varsayılabilir. Celâlzâde'nin naklettiği meclisteki muhalefetin sesleri bir ölçüde Lutfi Paşa'nın ifadeleriyle adeta ete kemiğe bürünmüştür denilebilir. Hilâfetin meşruiyet çerçevesinde tarihi tecrübenin ışığı altında “içinin doldurulması” ve bu yönde ileri sürülen görüşler konusundaki tartışmaların 1524 toplantısından sonra da hararetle sürdüğü yine Lutfi Paşa'nın cümlelerinin “tahtında mutasattır” görünmektedir. Benzeri şekilde Ebüssuûd Efendi'nin bu anlamdaki hamleleri ise resmi kanunname girişlerinde fark edilebilir. Meşhur Budin Kanunnâmesi girişi gelenekten gelen ve artık cihanşümûl çerçevede tahkim edilen telakkinin unvanlara yansıtılması açısından dikkat çekicidir.²⁸ Bu da muhtemelen tartışmalara karşı esaslı bir cevap olarak ortaya konmuştur veya formüle edilmiştir denilebilir.

Selim “din-i islâmî yenileyip sünnet-i Resulullahı ihyâ” etmişti. Zaten Çaldıran zaferinden sonra Maveraünnehir ulemasından gelen namelerde de bu yolda ifadeler mevcuttu” (Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat*, s. 55-56). Ayrıca risale için bkz. Hulûsi Yavuz, “Sadrazam Lutfi Paşa ve Osmanlı Hilâfeti,” *Osmanlı Devleti ve İslamiyet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), s. 73-110; Buzpınar, “Osmanlı Hilâfeti Hakkında Bazı Yeni Tespitler,” s. 26. Keza bkz. Cüneyd A. Köksal, *Fıkıh ve Siyaset: Osmanlılar'da Siyaset-i Şer'iyye* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), s. 145-157; a. mlf., “Bir İslam Alimi Olarak Lutfi Paşa,” *Osmanlı Araştırmaları* 50 (2017), s. 42-47.

²⁷ Köksal, *Fıkıh ve Siyaset*, s. 155-156.

²⁸ “Cenâb-ı hakan rûy-ı zemîn halife-i Resûl-i Rabbi'l-âlemîn, zillulahi'z-zalil alâ kâffeti'l-ümem, nâsirü'l-kavânin hâmi-i hamiiyeti'l-Haremeyni'l-muhteremeyn.” Bunlara

Böylece muhtemelen Sultan Süleyman'ın istihkakla kendisine ulaşan hilâfetinin şer'î açıdan çerçevesinin sağlamaştırıldığı yeni bir devir başlamış oluyordu. İlgili resmi yazışma ve kitabelerdeki unvanlara bakıldığında çok bariz şekilde eskiyi de hatırlatan zeminde yürüyen hilâfet vurgularını görmek mümkündür. Abbâsî hilâfetinden mülhem Osmanlılara has yeni mesuliyetleri içine alan ve cihanşümûllük iddiasını da kapsayan kuvvetli bir unvan doğmuş durumdaydı. O kadar ki “Hilâfet-i Rabbâni” ve “Hilâfet-i Rahmâni” diye ayrılan iki farklı teorik hilâfet yaklaşımının bütünleştirileceği bir an da yakalanacaktı. Bilhassa III. Murad'ın tasavvufi derecelerde aldığı mesafelerle bu bütünleşmeyi kendi şahsında temsil etmeyi düşündüğü söylenebilir.²⁹ Ama bu hususun daha farklı bir cepheden yeni çalışmalara muhtaç bir özellik taşıdığını da belirtmek gerekir. O dönemlerden itibaren hanedan krizleriyle beliren meşruiyet ihtiyacının ve siyasî mülahazaların şekillendirdiği yeni hilâfet tartışmalarının mahiyeti ise başka bir çalışma konusudur.³⁰

Kısacası, 1524 tarihinde gerçekleşen ulemâ meclisinin Osmanlı hilâfet tartışmalarındaki yerini öncesi ve sonrasındaki gelişmeleriyle tayin etmenin önemine tekrar vurgu yapmak isterim. Buradaki tartışmaların Osmanlı hilâfeti hususunda var olan düşünce sistemi içinde siyasî ve dinî meselelerle şekillenen yeni açıklamalara ihtiyaç hissettirmiş olduğu açıktır. Bunun ise daha ilk yıllardan bu yana oluşan hükümdarlık/saltanat/hilâfet algısının mahiyetini değiştirecek bir vasıf taşımadığını belirtmek gerekir. Mevcut olan “bi'l-istihkak” hükümlerliği, zamanımızda ortaya çıkan çeşitli siyasî gelişmeler karşısında, döneminde yeniden gündeme getirilen tarihî temellendirme çabalarına bakarak, bilindik/zorlama açıklamalar çıkarma gibi bir “gayret-i tarihiyye”ye kurban etmemek elzem görünür.

“hâizü'l-imâmeti'l-uzmâ, vârisü'l-hilâfeti'l-kübrâ” da eklenir: Ö. L. Barkan, *XV ve XVI mncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar*, haz. Hüseyin Özdeğer (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001), s. 296; C. Imber, “Erken Osmanlı Tarihinde İdealler ve Meşruiyet,” *Yeniçağda Osmanlı Dünyası Kanûni ve Çağı*, ed. Metin Kunt ve Christine Woodhead, çev. Sermet Yalçın (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), s. 194-195.

²⁹ Bunun için bkz. F. M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2016), s. 81-85.

³⁰ Bu anlamda yapılan bir giriş için bkz. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat*, s. 61 vd.

Kaynakça

- Ágoston, Gábor. *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, çev. M. Fatih Çalışır. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Barkan, Ömer Lütfi. *XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar* (Tıpkıbasım), haz. Hüseyin Özdeğer. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001.
- Barthold, Vasiliy V. *Halife ve Sultan*, çev. İlyas Kamalov. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.
- Buzpınar, Tufan. "Osmanlı Hilâfet Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* II/1 (2004), s. 113-131.
- _____. "Osmanlı Hilâfeti Hakkında Bazı Yeni Tespitler ve Mülâhazalar (1725-1909)," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 10 (2004), s. 1-38.
- Celalzâde Mustafa Çelebi. *Tabakatü'l-Memalik ve Derecâtü'l-Mesalik; Geschichte Sultan Süleyman Kanûnis von 1520 bis 1557*. Haz. P. Kappert. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1981.
- Cenabî. *Tarih*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, no. 3097.
- Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Demir, Uğur. "Hilâfetin Osmanlıya Devri Meselesi ve Buna Dair Bir Literatür Değerlendirmesi," *Türk İncelemeleri Dergisi* 40 (2019), s. 87-142.
- _____. "Osmanlı Hilâfet Tartışmaları I: Son Abbâsî Halifesi III. Mutevekkil'in 27 Yılı (1516-1543)," *Geçmişten Günümüze Hilâfet*, haz. M. S. Küçüktaşçı - A. Satan - A. Macit. İstanbul: İLEM-Nobel Akademik Yayıncılık, 2019, s. 201-240.
- Demirtaş, Funda. "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memalik ve Derecâtü'l-Mesalik" (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Emecen, Feridun M. *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-I*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- _____. "Hilâfetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifâî ve Şehrizâde Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar," *Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı I*, haz. Feridun M. Emecen - İ. Keskin - A. Ahmetbeyoğlu. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 561-574.
- _____. *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2016.
- _____. *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.
- _____. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- _____. "Şark Meselesi'nin Doğuşu: Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı," *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2018, s. 343-348.
- _____. "Sultan Süleyman ve Cihanşümül Siyaset Telakkisi," *Kanûni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*. Hazırlayan Burcu Kurt. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019, s. 412-42.

- _____. *Osmanlı Klasik Çağında Hilâfet ve Saltanat: Aktörler, Yazım ve İmaj*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2020.
- Hoca Saadetin Efendi. *Tacü't-tevârih*, II. İstanbul: Tabhane-i Amire, 1279 [1862].
- İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter. Hazırlayan Şefaettin Severcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Imber, Colin. “Erken Osmanlı Tarihinde İdealler ve Meşruiyet,” *Yeniçağda Osmanlı Dünyası Kanûnî ve Çağı*, ed. Metin Kunt - Colin Woodhead, çev. Sermet Yalçın. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2015, s. 194-195.
- Kalkaşendî. *Subhu'l-a'şâ*, VIII, nşr. Muhammed Abdürresûl İbrahim, Kahire: el-Matbaatu'l-Emiriyye, 1333 [1913-14].
- Köksal, Cüneyd A. *Fıkıh ve Siyaset: Osmanlılar'da Siyaset-i Şer'iyye*. İstanbul: Klasik, 2016.
- _____. “Bir İslam Âlimi Olarak Lutfi Paşa,” *Osmanlı Araştırmaları* 50 (2017), s. 42-47.
- Mustafa Âlî. *Kühû'l-ahbâr* (Tıpkıbasım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- Sümer, Faruk. “Yavuz Sultan Selim Halifeliği Devraldı mı?” *Bellekten* LVI/217 (1992), s. 675-701.
- Uzunçarşılı, İsmail H. *Osmanlı Tarihi*, II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Yavuz, Hulûsi. “Sadriazam Lütfi Paşa ve Osmanlı Hilâfeti,” *Osmanlı Devleti ve İslamiyet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1991, s. 73-110.
- Yazıcıoğlu Mehmed Efendi. *Muhammediyye*, II. Hazırlayan Âmil Çelebioğlu. İstanbul: MEB Yayınları, 1996.
- Yılmaz, Hüseyin. *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2018.
- Yınanç, Mükrimin H. “Bayezid I,” *MEB İslam Ansiklopedisi* 2 (1979), s. 369-392.